

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/20649> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Sanders, George

Title: Het present van Staat : de gouden ketens, kettingen en medailles verleend door de Staten-Generaal, 1588-1795

Issue Date: 2013-03-21

Inleiding

Onderwerp en vraagstelling

In de Republiek der Verenigde Nederlanden lag de soevereiniteit op gewestelijk niveau. Naast, en tussen de gewesten in, stonden de Staten-Generaal. Zij vormden niet het centrale bestuurlijke orgaan van de Republiek, maar, in de woorden van Groenveld, ‘een intergouvernementeel college dat soms wel supranationale trekjes vertoonde’.¹ In de vergadering overlegden de verbonden gewesten op voet van gelijkwaardigheid met elkaar over zaken van algemeen belang. De Staten-Generaal hadden een breed scala aan taken, waarvan sommige voortvloeiden uit de op 23 januari 1579 gesloten Unie van Utrecht en andere door de gemeenschappelijke bondgenoten waren opgedragen.²

Al vanaf het begin schonk de Republiek der Verenigde Nederlanden vereringen. Aan buitenlandse gezanten die na een langdurig verblijf in de Republiek huiswaarts keerden, aan inwoners van de verbonden gewesten die zich door bijzondere daden verdienstelijk hadden gemaakt en aan degenen die belangrijke berichten overbrachten. Het zijn deze door de Staten-Generaal verleende vereringen die het onderwerp van deze studie vormen. Maar het onderwerp is nog in engere zin af te bakenen. In het begin konden de door de Staten-Generaal gegeven beloningen verschillende vormen aannemen: soms werd een som geld geschonken, zoals het zogenaamde ‘bodenbrood’ dat werd uitgekeerd aan de boodschapper die als eerste een belangrijk bericht overbracht. Maar vereringen konden ook bestaan uit schitterende kunstvoorwerpen, zoals kostbare tapijten, prachtig vaatwerk uitgevoerd in goud, zilver of verguld metaal, schilderijen en zeldzame schelpen. En geregeld werden ook paarden als verering geschonken.

Maar na het eerste kwart van de zeventiende eeuw werden de gouden ketting, de gouden medaille of de combinatie van beide het standaard geschenk van de Hoog Mogende Heren, zozeer zelfs dat men deze op den duur aan ging duiden als het ‘ordinaris present’. In engere zin is het dit door de Staten-Generaal vereerde ‘ordinaris present’ in de vorm van gouden ketens, kettingen en medailles, dat het onderwerp

¹ Groenveld, *Regeren in de Republiek*, 14.

² Zie Thomassen, *Instrumenten*, hoofdstuk 3.

van deze studie uitmaakt. In mijn onderzoek bekijk ik eerst de context: naast de Staten-Generaal telde de Republiek nog een groot aantal andere bestuurscolleges. Gaven zij ook vereringen en, zo ja, welke vorm hadden die? En hoe verhielden de vereringen die de Hoog Mogende Heren aan vertrekkende gezanten verleenden zich tot de presenten die Staatse vertegenwoordigers aan buitenlandse hoven bij hun vertrek ontvingen? Vervolgens bekijk ik de vereringen van de Republiek der Verenigde Nederlanden vanuit drie verschillende invalshoeken, te weten de procedures, de personen en de presenten. Op die manier wil ik antwoord geven op de volgende vragen: hoe verliep het proces van verering in de praktijk? Welke instellingen en personen waren erbij betrokken? Aan wie gaf de Republiek vereringen en waarom? En welke vorm had het 'ordinaris present'? Aan het slot van mijn betoog wil ik het aldus verkregen beeld aan een nader onderzoek onderwerpen om te bezien of én in hoeverre er sprake was van een geordende praktijk van verlening volgens duidelijke regels en afspraken. Vertoonden de door de Staten-Generaal gegeven vereringen voldoende onderlinge samenhang om te kunnen spreken van een stelsel van vereringen? In dit verband eindig ik met het trekken van een vergelijking tussen de vereringen van het Ancien Regime en ons tegenwoordige, moderne decoratiestelsel in het algemeen en de Nederlandse orden van verdiensten in het bijzonder.

Tijdsbestek

In zijn bijdrage over de staatsinstellingen van de Noordelijke Nederlanden merkte Van Deursen op dat de Republiek der Verenigde Nederlanden in 1795 haar einde vond, maar dat het veel lastiger is om de geboortedatum aan te geven.³ Eigenlijk, zo stelde hij, is er ook niet één geboortedatum, maar zijn er verschillende data die in aanmerking zouden kunnen komen om als beginpunt te worden aangemerkt. Belangrijke mijlpalen als het Eeuwig Edict, de sluiting van de Unie van Utrecht, de uitvaardiging van het Plakkaat van Verlatinge, de aanbieding van de soevereiniteit aan Anjou en de inhaling en het vertrek van Leicester zijn door verschillende auteurs vaak met uiterst valide redenen omkleed gepresenteerd als geboortedatum van de Republiek.

Tegenwoordig wordt de periode februari-april 1588 als cruciaal beschouwd.⁴ In deze maanden na het vertrek van Leicester debatteerden de Staten-Generaal over de vorm die het bestuur van de verenigde gewesten moest krijgen. Op 1 april werd de door Leicester getekende akte van afstand van de regering in de vergadering van de Staten-Generaal gepresenteerd, op de 12de werd de nieuwe instructie voor de Raad van State uitgevaardigd en gingen de gewestelijke statenvergaderingen zelf de oude soevereine, landsheerlijke rechten uitoefenen. Dit is het moment waarop de

3 Van Deursen, 'Staatsinstellingen', 350.

4 Japikse (ed.), *RSG 1588-1589*, 214-222.

jonge statenbond besluit om zonder landsheer voort te gaan, waarna de Staten-Generaal uitgroeien tot het centrale bestuursorgaan van de generaliteit met een intergouvernementeel karakter. De Staten-Generaal krijgen belangrijke taken gedelegeerd, zoals de verantwoordelijkheid voor de landsverdediging, het onderhouden van de contacten met het buitenland én de zorg voor de financiering ervan. Een onderdeel van deze gedelegeerde taken vormt het uitreiken van vereringen. Gedurende meer dan twee eeuwen reiken de Staten-Generaal uit naam van de Republiek ketens, kettingen en medailles uit. Medailles waarop niet alleen het wapen van de Generaliteit prijkt, maar ook de wapenschilden van de zeven bondgenoten, die eerst met een sierlijk gestrikt lint, en na 1747 met oranjetakken, met elkaar verbonden zijn.

Toch zou de Republiek pas in de jaren na 1588 daadwerkelijk vorm krijgen. Sleutelwoord in de ontstaansgeschiedenis van de Republiek was geleidelijkheid. ‘Ze was er niet plotseling’, zo stelt Van Deursen, ‘doch ontstond uit een nog zwak samenhangende groep van provincies, die reeds een aantal gemeenschappelijke instellingen bezaten. Gemeenschappelijke plichten en verantwoordelijkheden hielden die gezamenlijke instellingen in leven, maar pasten ze aan bij de behoefte van de nieuwe Republiek, zodat die onherkenbaar veranderden’.⁵ Het staatsbestel dat uiteindelijk ontstond, werd uit nood geboren, niet op een bepaalde dag, maar als eindresultaat van een langdurig stollingsproces, waarin staatsinstellingen langzaam vorm kregen, bevoegdheden toegedeeld werden en de bestuurlijke praktijk zich ontwikkelde. En wat uiteindelijk uit deze constitutionele oersoep kwam boven-drijven, moet voor haast iedere buitenstaander een organisatorisch monstrum zijn geweest, maar voor de ingewijde staatsman een pragmatisch bestel dat een platform bood om een brede waaier aan schijnbaar onverenigbare belangen samen te doen gaan. Kortom ‘the best one can get’.

Veel eenvoudiger dan de keuze voor het beginpunt is die voor het einde: eind 1794 trokken de legers van de Franse Revolutie over de bevroren rivieren het grondgebied van de Republiek binnen. Op 18 januari 1795 vertrok stadhouder Willem V naar Engeland en de dag daarop werd de Bataafse Republiek uitgeroepen.

Om een en ander in context te plaatsen, is ook een excurs gemaakt naar de tijd vóór 1588 én naar de periode na 19 januari 1795, waarbij aangetekend dient te worden dat aan het laatste tijdvak meer aandacht is besteed dan aan het eerste. Op de eerste plaats omdat over de jaren 1795-1806 meer gegevens voorhanden zijn, op de tweede plaats omdat in die jaren de praktijk van de Republiek der Verenigde Nederlanden wordt voortgezet, met als belangrijkste verschil dat de Staten-Generaal vanaf 1 maart 1796 als centraal generaliteitscollege hebben plaats gemaakt voor nieuwe instituties zoals de Nationale Vergadering, het Uitvoerend Bewind, het Staatsbewind en de regering van raadpensionaris Schimmelpenninck.

5 Van Deursen, ‘Staatsinstellingen’, 350.

Gebruikte terminologie

In de resoluties van de Staten-Generaal en in andere stukken uit de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw, maar ook in de latere wetenschappelijke literatuur worden verschillende termen gebruikt om de ketens, de kettingen en de medailles aan te duiden, die door de Staten-Generaal werden vereerd. In het navolgende zullen deze verschillende aanduidingen en hun betekenissen de revue passeren. Een aantal daarvan zal in deze studie worden gebruikt, in sommige gevallen met een enigszins gewijzigde betekenis.

Voor de ketens, kettingen en medailles die de Staten-Generaal vereerden, werden vanaf de jaren negentig van de zeventiende eeuw geregeld de benamingen '*ordinaris present*' of '*gewoonlijke vereering*' gebruikt, terwijl ook de term '*ordinaris afscheidspresent*' veelvuldig voorkomt. De eerste twee aanduidingen dekken de lading: na het eerste kwart van de zeventiende eeuw vormden ketens, kettingen en medailles het standaardgeschenk dat door de Hoog Mogende Heren werd gegeven. De term '*ordinaris afscheidspresent*' daarentegen is veel minder correct. De benaming is ingegeven door het feit dat een groot deel van de vereringen werd geschonken aan huiswaarts kerende buitenlandse gezanten. Maar dat gold bepaald niet voor alle presenten: buitenlandse gezanten ontvingen niet alleen vereringen op het moment waarop zij werden teruggeroepen door de vorst die zij vertegenwoordigden, maar ook wanneer zij met de Hoog Mogende Heren een verdrag sloten. Daarnaast waren er tal van andere verdienstelijke personen die een verering van de Staten-Generaal ontvingen, zoals militairen en zeelieden, die zich onderscheidden door dapper optreden, én boodschappers die berichten van overwinningen en veroveringen overbrachten.

De door de Staten-Generaal vereerde ketens, kettingen en medailles worden gerekend tot de '*presenten van Staat*'. Toch lijkt deze term hiermee niet synoniem te zijn, omdat hieronder ook het goud- en zilverwerk wordt gerekend dat de Hoog Mogende Heren bij wijze van pillegift aan bevriende vorsten en hooggeplaatste personen schenken. Overigens worden deze zogenaamde '*vaisselles*' door dezelfde goudsmeden gemaakt, die ook de kettingen en medailles leveren. Toch zal de term '*presenten van Staat*' in deze studie van tijd tot tijd gebruikt worden, maar altijd in engere zin ter aanduiding van de door de Staten-Generaal vereerde ketens, kettingen en medailles.

Het '*ordinaris present*' bestaat uit een ketting, een medaille of een combinatie van beide. Ter aanduiding hiervan worden in de resoluties, de ordonnanties en andere stukken door elkaar de termen *keten* en *ketting* gebruikt: zowel voor de gouden ketting, als ook bij wijze van pars pro toto voor de combinatie van ketting én medaille tezamen.⁶ Bijgevolg valt vaak niet altijd met zekerheid op te maken of een

6 Het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, VII.1 (1926), 2521 en 2569 beschouwt de term *keten* als een

verering uitsluitend uit een ketting bestaat, dan wel uit een ketting én een medaille. Om aan deze onduidelijkheid een einde te maken, wordt in deze studie een strikt onderscheid gemaakt tussen de begrippen keten en ketting, waarbij de eerste term uitsluitend wordt gebruikt ter aanduiding van de combinatie van ketting én medaille en de tweede term uitsluitend voor de uit gouden schakels bestaande ketting zelf.⁷

In 1628 ontwierp essayeur-generaal Laurens van Teylingen een medaille, die met enkele wijzigingen tot 1 maart 1796 door de Staten-Generaal als beloningspenning werd gebruikt. Vóór die tijd werden aan de ketens die de Hoog Mogende Heren schonken verschillende medailles gehangen. Deze werden ‘*trionfpenningen*’ genoemd. Van de benaming bestaan verschillende schrijfwijzen, als ook de afkorting ‘*trophes*’. Uiteraard ontleent de triomfpenning haar naam aan de door de Nederlanden in de strijd tegen de Spanjaarden behaalde overwinningen en successen. Meestal betreft het militaire overwinningen, zoals het ontzet van Leiden, de inname van Breda of de slag bij Nieuwpoort, maar vaak ook zijn de successen van geheel andere aard, zoals de sluiting van het Twaalfjarig Bestand, de synode van Dordrecht of het verbond met Venetië. De triomfpenningen werden geslagen in de gewestelijke munthuizen van de verschillende provincies. Met hun vlakke reliëf doen zij denken aan de geldstukken, die in dezelfde muntateliers en volgens hetzelfde productieproces werden vervaardigd. Ook na 1628 wordt de aanduiding triomfpenning wel gebruikt, maar de bedoelde stukken hebben dan al lang niet meer het vlakke, muntachtige uiterlijk.

Ook de medaille die Van Teylingen in 1628 leverde, bestemd om te worden verleend aan kapitein Cornelis van Oyen, werd in eerste instantie aangeduid als triomfpenning.⁸ Nadien werd uitsluitend van medaille gesproken. Vanaf 1704 bestaat de medaille in twee verschillende formaten, vanaf 1710 zelfs in drie. In de register van de Generaliteits Muntkamer, waar de presenten van Staat werden geëssaieerd, wordt dan gesproken van de ‘*groote*’, de ‘*middelbare*’ en de ‘*kleijne gouden Staten medaille*’.⁹

In de moderne wetenschappelijke literatuur wordt vaak de term *ambassadeurspenning* gebruikt, waarmee wordt gerefereerd aan het feit dat een deel van de me-

verouderde variant van ketting en omschrijft beide begrippen in vrijwel gelijklopende omschrijvingen als ‘band of snoer, gevormd uit in elkaar geschakelde (meest langwerpige) metalen ringen (schakels, schalmen), of andere beweeglijk met elkaar verbonden geledingen’. In sommige gevallen wordt de term ketting gebruikt voor de ‘band of snoer’ én hetgeen eraan hangt, zie kol. 2569: ‘als sieraad om den hals, met of zonder daaraan of daarvan ahangend juweel (bagge, kruis, ordeteeken, medaillon) of ambsteeken’.

⁷ Een uitzondering vormen de in de tekst opgenomen citaten, die de aanduiding ‘keten’ of ‘ketting’ bevatten. Deze zijn ongewijzigd overgenomen.

⁸ NA, SG, inv.nr. 3187, fol. 690 (21 november 1628): ‘eenen triomph penninck, aen de een sijde met de wapens vande seven provincien, ende aen de ander sijde met het wapen vande generaliteijt, hebbende aen de een ende de ander sijde respective het ommeschrift ‘Concordia res parvae crescunt, discordia max’.

⁹ NA, GMK, inv.nr. 68, ongefol. (5 maart 1732): een ‘groote medaille’ voor een keten van f 6.000 en een ‘kleine goude medaille en keten’ van f 600; *ibid.*, inv.nr. 75, fol. 104 (16 januari 1783): ‘een middelbaare goude medaille met een keten en een kljne voor desselfs Secretaris’, d.w.z. een keten van f 1.300 en een van f 300.

dailles aan vertrekkende ambassadeurs werd geschonken.¹⁰ Maar deze aanduiding is beslist onjuist: nog afgezien van het feit dat het merendeel van de huiswaarts kerende buitenlandse gezanten geen ambassadeur, maar extraordinaris envoyé, minister plenipotentiaris of secretaris was, doet de term geen recht aan het feit dat ook verschillende andere personen een keten met een dergelijke medaille ontvingen. Zo doet de constatering dat de bevelvoerende officieren die in de slag bij Chatham de Engelse vloot vernietigden, de vlagofficieren die in 1781 bij Doggersbank streden en vele andere dappere zeelieden en militairen met ambassadeurspenningen werden beloond dan ook heel merkwaardig aan. In deze studie zal daarom de meer neutrale term *beloningspenning* worden gebruikt, ter aanduiding van een medaille waarmee de Hoog Mogende Heren verschillende soorten van verdienste beloonden.

Bronnen

Realia

Voor een onderzoek naar de door de Republiek der Verenigde Nederlanden uitgereikte beloningen staan verschillende bronnen ter beschikking. Bijzonder is dat deze bronnen niet uitsluitend van archivalische aard zijn. Zo bleef een aantal van de door de Staten-Generaal verleende vereringen in de familie van de gedecoreerde bewaard en vonden andere stukken hun weg naar museale en particuliere verzamelingen. Het betreft een enkele gouden ketting, een aantal gouden triomfpenningen en verschillende exemplaren van de sedert 1628 uitgereikte beloningspenning van de Staten-Generaal. Tevens bestaan van verschillende triomfpenningen en van de beloningspenning van de Staten-Generaal afslagen in zilver en, incidenteel, in andere metalen. Bestudering van deze voorwerpen leverde belangrijke inzichten op met betrekking tot de fabricage van de ‘presenten van Staat’; inzichten die niet langs andere weg konden worden verkregen.

Tevens bestaan er geschilderde en gegraveerde portretten van gedecoreerden, die de ontvangen beloning vol trots dragen of tonen. Bestudering van deze portretten levert inzicht op over de wijze waarop de kettingen en de medailles werden gedragen. Voor de goede orde dient daarbij te worden opgemerkt dat ik mij in het kader van dit onderzoek heb beperkt tot stukken en afbeeldingen die reeds bekend waren, zonder naspeuring te verrichten naar nog bestaande ketens, kettingen en medailles, óf naar portretten van gedecoreerden. Hiervoor is bewust gekozen. De reden die aan deze keuze ten grondslag ligt, is dat ruim tweederde deel van de beloningen aan buitenlanders werd gegeven. De noodzakelijke naspeuringen in openbare en particuliere collecties in het buitenland zouden het onderzoek tot een uiterst tijdrovende, nagenoeg onmogelijke opgave hebben gemaakt, terwijl het maar de vraag is of zij een duidelijker en completer beeld opgeleverd zouden hebben.

10 Van Gelder, ‘Ambassadeurs-penning’; Van Kerkwijk, ‘Vereeringspenningen’, 1 e.v.; Meijer, *Orders*, 19.

Archivalia

Het archivalische bronnenmateriaal is zeer divers van aard. Het waren de Hoog Mogende Heren van de Staten-Generaal die het besluit namen om een beloning uit te reiken. Zij gaven opdracht om de benodigde ketens, kettingen en medailles te laten maken, zij bekeken en controleerden de door de goudsmiden en medailleurs vervaardigde geschenken, zij namen de ingediende rekeningen in ontvangst en gaven opdracht om deze te betalen en tot slot droegen zij er zorg voor dat de geschenken aan de gedecoreerden ter hand gesteld werden. Al deze activiteiten lieten sporen na in de archieven van de Staten-Generaal. De resoluties van de vergaderingen van de Staten-Generaal zijn van 1588 tot en met 1796 zonder lacune bewaard gebleven en vormen voor dit onderzoek verreweg de belangrijkste bron. Zij bevatten alle door de vergadering genomen besluiten om beloningen uit te reiken. In deze besluiten is de naam van de gedecoreerde opgetekend, de aard en de waarde van de te verlenen beloning en de naam van de goudsmid, die ketting en/of medaille diende te vervaardigen. In een latere resolutie wordt melding gemaakt van het presenteren door de goudsmid van de door hem vervaardigde geschenken, alsmede van het indienen van de bijbehorende rekening. De resoluties van de Staten-Generaal uit de jaren 1576-1625 verschenen in druk in de Grote Serie van de Rijks Geschiedkundige Publicatiën, terwijl de resoluties uit de periode 1626-1630 op de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis geraadpleegd kunnen worden.¹¹

Van groot belang in de eerste fase van mijn onderzoek was het gebruik dat ik kon maken van het door Van Kerkwijk opgezette documentatiesysteem van Nederlandse penningen. Adolf Octave van Kerkwijk trad op 1 mei 1892 als vrijwilliger in dienst van het Koninklijk Kabinet van Munten, Penningen en Gesneden Stenen te Den Haag. In 1895 werd hij benoemd tot assistent, in 1906 tot onderdirecteur. Van 1 april 1911 tot 1 januari 1935 was Van Kerkwijk directeur van het Koninklijk Kabinet. Na zijn ontslag op eigen verzoek bleef hij in de numismatiek actief. Van Kerkwijk publiceerde veelvuldig over tal van numismatische onderwerpen, die veelal op uitgebreid archiefonderzoek waren gebaseerd. Onderzoek dat hij niet alleen zelf verrichtte, maar soms ook door anderen liet uitvoeren. Zijn bevindingen noteerde hij in een kaartsysteem, dat na zijn overlijden in 1957 buiten de veiling van zijn collectie om door het Koninklijk Kabinet kon worden verworven. Voor eigen rekening maakte ik van alle fiches fotokopieën. Het kaartsysteem was voor mijn onderzoek van groot belang, omdat Van Kerkwijk voor zijn in 1936 verschenen artikel 'De vereeringspenningen, door de Staten-Generaal sedert 1628 toegekend' naar eigen zeggen de resoluties uit de jaren 1628-1793 'had moeten doorlezen'.¹² Uit de uitgebreide transcripties van de resoluties van de Hoog Mogende Heren die

¹¹ Zie de website van het Huygens Instituut voor Nederlandse Geschiedenis: www.historici.nl.

¹² Van Kerkwijk, 'Vereeringspenningen', 16.

op de fiches in het kaartstelsel waren aangetekend, blijkt hoe grondig dit ‘doorlezen’ had plaats gevonden. Wat niet wegneemt dat het stelsel de nodige hiaten vertoont en in verschillende jaren verre van volledig is.¹³ Veel van het verzamelde materiaal werd door Van Kerkwijk in zijn artikel ongebruikt gelaten. Hij motiveerde deze keuze met de opmerking dat ‘het m.i. geen nut [heeft] om de namen op te sommen van de talrijke uitheemsche gezanten, aan wie zoo’n penning hangende aan een gouden ketting bij hun afscheid werd uitgereikt’.¹⁴

Een tweede onderzoeker die een grote belangstelling voor de door de Staten-Generaal verleende beloningen aan de dag legde, was Jan Albertus van Zelm van Eldik. Van Zelm van Eldik was van 1948 tot 1977 secretaris van de Kanselarij der Nederlandse Orden. In die hoedanigheid was hij tevens initiatiefnemer en geestelijk vader van het in 1953 opgerichte Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, dat sinds 1984 deel uitmaakt van Nationaal Museum Paleis Het Loo te Apeldoorn. Van Zelm van Eldik verzamelde alles wat op het gebied van ridderorden en onderscheidingen verscheen. Bovendien verrichtte hij na zijn pensionering systematisch onderzoek in de archieven van het Nationaal Archief te Den Haag. Het door hem bijeengebrachte documentatiesysteem, dat de basis vormde voor zijn in 2003 verschenen magnum opus *Moed en Deugd. Ridderorden in Nederland. De ontwikkeling van een eigen wereld binnen de Nederlandse samenleving* werd in maart 2006 aan het Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden overgedragen. Het bevat waardevolle gegevens over de door de Staten-Generaal geschonken beloningen.

Een nieuw medium bood tenslotte nog betere mogelijkheden tot ontsluiting van de resoluties van de Staten-Generaal: in het Nationaal Archief fotografeerden en scanden drs A.A.J. Scheffers en ik uit alle 335 banden van de resoluties van de Staten-Generaal de alfabetische inhoudsopgave. In de loop van 2007, 2008 en 2009 nam ik de bijna 29.500 gefotografeerde en gescande pagina’s stuk voor stuk door en vond veel interessante en onbekende gegevens, die het door Van Kerkwijk bijeengebrachte materiaal aanvulden, in een bredere context plaatsten en completeerden.

Een tweede, interessante bron voor de verlening van beloningen door de Staten-Generaal vormt het omvangrijke documentatiesysteem dat deel uitmaakt van de archieven van de familie Fagel. Van 1670 tot aan de val van de Republiek in 1795 vervulden leden van het geslacht Fagel ononderbroken het belangrijke ambt van griffier van de Staten-Generaal. Het griffiersarchief dat tot 1930 in de familie Fagel werd doorgegeven, was een werkarchief, waarin de stukken werden bewaard en geordend met als belangrijkste doel om de griffier van de Staten-Generaal in staat te stellen ze gemakkelijk terug te vinden en te raadplegen. Dat was van eminent be-

13 Een omvangrijke lacune betreft de jaren 1686-1691, die achterwege gelaten lijken te zijn. Evenmin bevat het kaartstelsel resoluties uit de jaren 1620-1627. Wel zijn de in de Navorscher gepubliceerde betalingsordonnanties uit die jaren opgenomen.

14 Van Kerkwijk, ‘Vereeringspenningen’, 15.

lang, omdat de vergadering van de Staten-Generaal doorgaans haar beslissingen nam op basis van in het verleden genomen besluiten. Daartoe waren retroacta nodig, 'stukken waaruit men kon vaststellen hoe eerder in een soortgelijk geval was gehandeld'.¹⁵ Om deze snel op te kunnen sporen, stelden de Fagels lijsten samen van precedenteren. Het griffiersarchief bevat verschillende dossiers met per onderwerp geordende verzamelingen van precedenteren. Zo bevinden zich in dit archief een aantal dossiers met stukken over het ceremonieel dat bij de ontvangst van buitenlandse gezanten gevolgd diende te worden, alsmede over de bij dergelijke gelegenheden gegeven beloningen. Deze hebben betrekking op de zeventiende en de eerste helft van de achttiende eeuw.

Voordat de kettingen en medailles aan de gedecoreerden werden overhandigd, moest worden gecontroleerd of het gehalte van het goud aan de geldende keuren voldeed. Op 30 september 1711 werd besloten om het gehalte van de gouden presenten in het vervolg te laten controleren. Dit 'essaai' of 'essaaiëren' vond plaats in de Generaliteits Muntkamer op het Binnenhof in Den Haag. Van de bevindingen werd in het Register der Resolutiën en Notulen der Generaliteits Muntkamer verslag afgelegd. In hetzelfde archief bevindt zich ook een aantal originele, door de essayeurs-generaal mr. Marcellis Emants en mr. Willem Adriaan Arnold Poelman opgestelde essaairapporten. Van september 1711 tot maart 1797 werd nauwkeurig bijgehouden welke gouden presenten in de Generaliteits Muntkamer werden onderzocht.

Ook over afrekening en betaling van de beloningen van Staten-Generaal zijn verschillende gegevens te vinden. Van groot belang in dit opzicht zijn de resoluties van de Staten-Generaal: tot 1656 en opnieuw van 1671 tot 1690 werd nauwkeurig aangegeven welk bedrag door de goudsmid in rekening werd gebracht. En tot 1654 werden tevens de gewichten van de geleverde kettingen en medailles en de hoogte van de goudprijs genoteerd.

Een andere bron, die zeer gedetailleerde gegevens over de betalingen aan de goudsmiden bevat, vormen de ordonnantieboeken van de Staten-Generaal. Nadat een goudsmid het door de Hoog Mogende Heren bestelde had geleverd en zijn rekening had ingediend, stelde de griffier een akte in de vorm van een ordonnantie van betaling op ten laste van de ontvanger-generaal van de Unie. Dergelijke betalingsopdrachten werden in de ordonnantieboeken geregistreerd. Vanaf 1624 waren het niet langer de Staten-Generaal zelf, maar de Raad van State, die de betalingsordonnanties uitvaardigden. Desalniettemin werden deze ordonnantieboeken tot 1655 bijgehouden. In de zes bewaard gebleven delen zijn alle betalingsverplichtingen uit de periode 1586-1655 opgetekend. De betalingsordonnanties uit de jaren na 1655 zijn niet bewaard gebleven.

15 Zie Thomassen, *Instrumenten*, 268-269; Japikse, *Inventaris Fagel*, 24.

Een uitstekende, complementaire bron die een goede aanvulling op de ordonantieboeken biedt, vormen de overzichten van betalingen op de post van de defroyementen uit de eerste decennia van de zeventiende eeuw. In het diplomatieke verkeer was het gebruikelijk om buitenlandse gezanten gedurende een aantal dagen te 'defroyeren', d.w.z. te onthalen en te logeren. Op de post van de defroyementen werden ook de betalingen van de door de Staten-Generaal als presenten gegeven kettingen en medailles gebracht. Er zijn drie van dergelijke 'staeten van betalingen': de meest uitgebreide beslaat de jaren 1600-1631, de beide andere, die respectievelijk de jaren 1609-1629 en 1609-1619 behelzen, bevatten niet alleen de kosten van defroyementen en vereringen aan buitenlandse gezanten, maar tevens hetgeen uitgegeven werd ten behoeve van de bezendingen van de Republiek aan vreemde mogendheden.

De betalingsordonnanties werden veelal uitgevaardigd ten laste van de ontvanger-generaal van de Unie. In elk geval sinds het einde van de zeventiende eeuw geschiedden de daadwerkelijke betalingen echter niet door de ontvanger-generaal zelf, maar door de ontvangers van het gewest Holland. De op die wijze door Holland betaalde bedragen werden in mindering gebracht op de jaarlijkse afdrachten die het gewest aan de Unie deed. In dit licht is het niet vreemd dat ook in de archieven van de Staten van Holland gegevens te vinden zijn over de betaling van defroyementen en vereringen. Zo bevat het archief van Gecommitteerde Raden van het Noorderkwartier zeer interessant materiaal over de betalingen aan de goudsmeden Johannes van Hoecke en Johannes de Graef in de twee eerste decennia van de achttiende eeuw. Deze bron biedt inzicht in de wijze waarop door Noorder- en Zuiderkwartier de kosten van de gegeven presenten onder elkaar werden verdeeld.

Een andere, belangrijke financiële bron vormen de Grootboeken Generaliteit in het archief van het kantoor van Financie van Holland: in jaarlijkse registers, die in 1750 beginnen en tot 1795 doorlopen, staan alle uitgaven vermeld die het gewest Holland ten behoeve van de Unie deed. Onder de rubriek defroyementen staan de door het gewest gedane betalingen aan de goudsmeden vermeld, die de bestelde presenten vervaardigden, als ook de kosten van de door de Republiek aan buitenlandse hoven gezonden gezanten.

Tot slot moeten ook de beide rapportages worden vermeld die aan het einde van de achttiende eeuw het licht zagen. Het betreft het omvangrijke rapport van de 'personeele commissie van het financieweezen' en de *Rapporten en Memoriën over de Finantiën van Holland*. De personele commissie was in 1785 door de Staten-Generaal in het leven geroepen om onderzoek te doen naar de financiën van de Republiek en te bezien op welke punten het bestaande stelsel gereorganiseerd zou kunnen worden. In haar lijvige rapport geeft de 'personeele commissie' een uitvoerige beschrijving van de bestaande situatie, die zij met uitgebreide financiële gegevens onderbouwt. Het rapport bevat belangrijke en interessante informatie over de post van de defroyementen. Het tweede rapport werd in 1751 samengesteld in opdracht

van het gewest Holland en had tot doel inzicht te krijgen in de financiële situatie waarin de provincie verkeerde. Het rapport, dat pas in 1797 in druk verscheen, bestaat in feite uit vier verschillende rapportages, opgesteld in de jaren 1678, 1721, 1728 en 1750. Met name de eerste rapportage bevat gedetailleerde gegevens over de betalingen, door het gewest Holland in de jaren 1671-1677 ten behoeve van de Generaliteit verricht.

Historiografie

De aandacht voor de belangrijke rol van geschenken in diplomatieke betrekkingen is in de laatste jaren sterk gegroeid. Als ‘political tools of statecraft’ worden ze bestudeerd vanuit uiteenlopende invalshoeken als diplomatieke geschiedenis, kunst-, en collectiegeschiedenis en geschiedenis van het hofleven. Een goed voorbeeld hiervan is het themanummer dat *The Court Historian* in december 2009 aan ‘gift-giving’ in de 18de eeuw wijdde.¹⁶

Hierbij lijkt de aandacht voor de Republiek en voor de door de Staten-Generaal geschonken presenten in het algemeen en het ‘ordinaris present’ in het bijzonder achter te blijven. Niet eerder waren zij onderwerp van studie, al was er zeker sprake van belangstelling. Bij de Friese diplomaat Lieuwe van Aitzema die in zijn ‘Saken van Staet en Oorlogh’ verschillende verleningen vermeldde en bij de Delftse numismaat mr. Gerard van Loon die in zijn tussen 1723 en 1731 verschenen magnum opus over de Nederlandse historiepenningen de hem bekende varianten van de door de Staten-Generaal uitgereikte beloningsmedaille afbeeldde.¹⁷

Een eerste omvangrijke bestudering liet op zich wachten tot 1936, toen het reeds eerder genoemde artikel van Van Kerkwijk over de vereringspenningen van de Staten-Generaal het licht zag. Maar Van Kerkwijks belangstelling gold hoofdzakelijk de medailles en de Nederlandse gedecoreerden. In 1961 besteedde Heringa aandacht aan de vereringen van de Staten-Generaal. In hoofdstuk 15 van zijn verdienstelijke proefschrift over de Republiek der Verenigde Nederlanden op het diplomatieke toneel van de zeventiende eeuw gaf hij een goed beeld van de rol die geschenken in het diplomatieke verkeer speelden. Maar Heringa beperkte zich uitsluitend tot het diplomatieke geschenk én tot de periode tot circa 1670, waarbij hij geenszins naar volledigheid streefde. In de afgelopen jaren publiceerde de schrijver dezes drie korte artikelen over de vereringen van de Staten-Generaal.¹⁸

¹⁶ *The Court Historian*, 14 (2009), nr. 2. Het betreft een bundeling van bijdragen aan het congres ‘Fragile Diplomacy. Meissen Porcelain for European Courts, c. 1710-63’, dat in 2007 in New York werd gehouden. Zie voor recente literatuur de genoemde bundel, alsmede Keblusek en Noldus, *Double agents*.

¹⁷ L. van Aitzema, *Saken van Staet en Oorlogh, in, ende omtrent de Vereenigde Nederlanden*, 15 delen, ’s-Gravenhage 1665-1671; G. van Loon, *Historiepenningen*.

¹⁸ Van Kerkwijk, ‘Vereringspenningen’; Heringa, *Eer en hoogheid*; Sanders, ‘Awards’, id., ‘Ordinaris present’ en id., ‘Penningen ter beloning’.

Opzet van het boek

Onderwerp van deze publicatie vormen de vereringen van de Staten-Generaal in de periode 1588-1796, of, in striktere zin, de ketens, kettingen en medailles die de Hoog Mogende Heren in die periode schonken. Als gezegd wordt dit verschijnsel vanuit drie invalshoeken belicht: de procedures, de personen en de presenten. Elk van deze deelaspecten komt in het navolgende aan de orde.

Over de procedures gaat het in hoofdstuk II, waarbij de volgende vragen aan de orde komen: wie namen de besluiten om vereringen te geven en op welke wijze of welke gronden geschiedde dit? Wie maakten en leverden de presenten van Staat? Op welke manier werd de kwaliteit van het geleverde gecontroleerd? Hoe werden de gemaakte kettingen en medailles in de vergadering van de Hoog Mogende Heren afgeleverd? Op welke wijze vonden afrekening en betaling plaats? En tot slot, hoe werden de vereringen aan de gedecoreerden ter hand gesteld?

Hoofdstuk III behandelt de personen die vereringen ontvingen: welke categorieën kunnen we onderscheiden? Hoe was de verdeling van de vereringen over deze verschillende categorieën? En hoe was de chronologische en geografische spreiding van de door de Hoog Mogende Heren gedane vereringen?

In het vierde hoofdstuk staan de presenten centraal: hoe zagen de uitgereikte ketens, kettingen en medailles eruit? Welke wijzigingen en ontwikkelingen zijn daarin in de loop van de tijd te onderscheiden? Daarbij gaat het met name om wijzigingen in vorm en uiterlijk die politieke veranderingen binnen de Republiek reflecteren, en niet zozeer om ontwikkelingen van stilistische aard.

Aan het onderzoek naar de vereringen van de Staten-Generaal gaan een inleiding en hoofdstuk I vooraf. In de inleiding wordt het onderwerp omschreven en afgebakend, een overzicht gegeven van de belangrijkste bronnen waarvan gebruik is gemaakt en de opzet van dit boek uiteengezet en toegelicht. Hoofdstuk I behandelt de historische, institutionele en internationale context. Aan de orde komen vragen als: welke instelling of instellingen van de Republiek waren dragers van de soevereiniteit? Door wie en uit wiens naam werden de presenten van Staat uitgereikt? En hoe verhoudt de praktijk in de Republiek zich tot die in het buitenland?

Na de conclusies volgen vier bijlagen: (i) een overzicht van alle door de Staten-Generaal gedane verleningen, (ii) transcripties van de belangrijkste bronnen die betrekking hebben op het ontstaan van de triomfpenningen en de beloningspenning van de Staten-Generaal, (iii) een reeks korte biografieën van medailleurs, stempelsnijders, goudsmeden en anderen die betrokken waren bij de vervaardiging en levering van ketens, kettingen en medailles en (iv) een overzicht van de betalingen op de post van de defroyementen. Voor de goede orde dient opgemerkt dat, anders dan bij veel andere publicaties het geval is, in deze studie de bijlagen een belangrijke rol spelen en dat de eerste bijlage zelfs de hoeksteen is waarop het geheel rust.